

1. ΙΔΕΑ ΜΙΑΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΜΕ ΠΡΙΣΜΑ ΚΟΣΜΟΠΟΛΙΤΙΚΟ *

Ἄποιαδήποτε ἔννοια γιά τήν ἐλευθερία τῆς βού-
λησῆς κι' ἂν σχηματίσει κανεὶς μὲ πρόθεση μεταφυσική, [θὰ
παραδεχτεῖ ὅτι] οἱ ἐκδηλώσεις τῆς, οἱ ἀνθρώπινες πράξεις, δια-
καθορίζονται σύμφωνα μὲ γενικοὺς φυσικοὺς νόμους, ὅπως καὶ
κάθε ἄλλο φυσικὸ δεδομένο. Ἡ Ἱστορία, πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν
ἀφήγηση αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων, ὅσο βαθιὰ κι' ἂν εἶναι κρυμ-
μένες οἱ αἰτίες τους, παρέχει λοιπὸν τὴν ἐλπίδα ὅτι, ἅμα θεωρεῖ
στὶς μεγάλες γραμμὲς τοῦ τῷ παιχνιδι τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρω-
πίνης θέλησης, μπορεῖ νὰ ἀνακαλύψει μιὰ κανονικὴ πορεία τῆς·
καὶ ἔτσι ὅτι ἐκεῖνο πού ἀπάνω σὲ ξεχωριστὰ ὑποκείμενα δίνει τὴν
ἐντύπωση τοῦ περίπλοκου καὶ τοῦ ἄτακτου, μπορεῖ ἀπάνω σὲ
ὀλόκληρο τὸ ἀνθρώπινο γένος νὰ θεωρηθεῖ σὰ μιὰ σταθερὰ προ-
χωρούσα, ἂν καὶ ἀργὴ ἐξέλιξη τῶν ἀρχικῶν καταβολῶν του. Κατὰ
τὸν ἴδιο τρόπο οἱ γάμοι, οἱ γεννήσεις πού ἐπακολουθοῦν καὶ οἱ
θάνατοι, ἐφόσον ἡ ἐλεύθερη βούληση τῶν ἀνθρώπων ἔχει ἀπάνω
τους τόσο μεγάλην ἐπίδραση, φαίνεται ὅτι δὲν ὑπόκεινται σὲ κα-
νένα κανόνα πού νὰ ἐπιτρέπει νὰ λογαριάζει κανεὶς ἀπὸ πρὶν
τὸν ἀριθμὸ τους· καὶ ὅμως οἱ ἐτήσιοι [στατιστικοὶ] πίνακες πού
συντάσσονται γιά τὰ γεγονότα αὐτὰ σὲ μεγάλες χῶρες, ἀποδεί-
χνουν ὅτι καὶ αὐτὰ γίνονται σύμφωνα μὲ σταθεροὺς φυσικοὺς
νόμους, ὅπως οἱ τόσο ἀσταθεῖς καιρικὲς μεταβολές, πού μονωμέ-
νες δὲν μπορεῖ κανεὶς ἀπὸ πρὶν νὰ καθορίσει πότε θὰ ἐπισυμβοῦν,
ἀλλὰ στὸ σύνολό τους ἐνεργοῦν ἔτσι ὥστε ἡ αὔξηση τῶν φυτῶν,
ἡ ροὴ τῶν χειμάρρων καὶ ἄλλα φυσικὰ φαινόμενα νὰ βρίσκονται
πάντα σὲ ὁμοίμορφο, ἀδιάκοπο δρόμο. Οἱ καθέκαστον ἀνθρωποι,

* Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδ. «Berlinische Monatsschrift» τεύχ.
Νοεμβ. 1784.

ἀκόμη και ὀλόκληροι λαοί, λίγο στοχάζονται ὅτι, καθὼς ὁ καθένας ἀκολουθεῖ τὴ δική του πρόθεση σύμφωνα με τὴν ἀντίληψή του, συχνὰ μάλιστα ὁ ἕνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου, πορεύονται, χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνουν, ἐκεῖ ὅπου κατευθύνει, νῆμα ὀδηγητικό, ἡ πρόθεση τῆς Φύσης ἢ ἄγνωστη σ' αὐτούς, και ἐργάζονται γιὰ τὴν πραγματοποίησή της, με ὄλο πού, ἂν τυχὸν τὴν ἤξεραν, πολὺ λίγο θὰ τοὺς ἔνοιαζε [νὰ τὴ βοηθήσουν νὰ γίνει].

Ἐπειδὴ γενικὰ οἱ ἄνθρωποι στὶς προσπάθειές τους δὲν ἐνεργοῦν καθαρὰ ἐνστιγματικά, ὅπως τὰ ζῶα, οὔτε ὅμως και κατὰ ἓνα συμφωνημένο πρόγραμμα σὰν λογικοὶ πολῖτες τοῦ κόσμου, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι δυνατὴ γι' αὐτούς μιὰ προγραμματισμένη ἱστορία (ὅπως περίπου τῶν μελισσῶν ἢ τῶν καστῶρων). "Ὅταν κανεὶς βλέπει νὰ ξετυλίγονται ἀπάνω στὴ μεγάλη σκηνὴ τοῦ κόσμου οἱ πράξεις και οἱ παραλείψεις τους και διαπιστώνει ὅτι, με ὄλο πού ἐδῶ και ἐκεῖ παρουσιάζεται στα ἐπιμέρους κάποια σοφία, ἐντούτοις ὅλα τελικὰ ἔχουν ὑφανθεῖ ἀπὸ μωρία, παιδιὰστικη ματαιοδοξία, συχνὰ μάλιστα ἀπὸ παιδιὰστικη βαναυσότητα και μανία καταστροφῆς, ἔτσι πού στὸ τέλος δὲν ξέρει τί ἔννοια νὰ σχηματίζει γιὰ τὸ τόσο ὑπερηφανευόμενο γιὰ τὰ προτερήματά του γένος μας — δὲν μπορεῖ νὰ καταστείλει τὴ δυσἀρέσκιά του. Πολλὰ πράγματα νὰ πληροφορηθεῖ ἀπὸ δῶ ὁ φιλόσοφος δὲν ἔχει, παρὰ μόνο, μιὰ πού στοὺς ἀνθρώπους και στὸ παιχνίδι τους, στὶς γενικὲς γραμμές, δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ προὑποθέσει καμιὰ δική τους λογική προθήση, νὰ ψάξει μήπως μπορέσει νὰ ἀνακαλύψει μέσα σ' αὐτὴ τὴν παράλογη πορεία τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων μιὰ πρόθεση τῆς Φύσης, ἔτσι ὥστε με αὐτὴν ὡς βάση νὰ εἶναι δυνατὴ, γιὰ πλάσματα πού ἐνεργοῦν χωρὶς τὸ δικό τους πρόγραμμα, μιὰ Ἱστορία [ἀναπτυσσόμενη] σύμφωνα με ὀρισμένο πρόγραμμα τῆς Φύσης. — Θὰ ἰδοῦμε ἂν θὰ σταθοῦμε τυχεροὶ νὰ βροῦμε τὸ νῆμα πού θὰ μᾶς ὀδηγήσει σὲ μιὰ τέτοια Ἱστορία; ἔπειτα θὰ ἀναθέσομε στὴ Φύση νὰ δημιουργήσει τὸν ἄνθρωπο τὸν ἱκανὸ νὰ τὴ συλλάβει με αὐτὸ τὸν τρόπο." Ἐτσι γέννησε κάποτε ἓναν Kepler πού κατὰ τρόπον ἀπροσδόκητο ὑπόταξε σὲ ὀρισμένους νόμους τὶς ἐκκεντρικὲς τροχιές τῶν πλανητῶν, και ἓνα Newton πού ἐξήγησε αὐτούς τοὺς νόμους ἀπὸ μιὰ γενικὴ φυσικὴν αἰτία.

Πρώτη Πρόταση: Όλες οι φυσικές καταβολές ενός πλάσματος προορίζονται να ξετυλιχτούν κάποτε με πληρότητα και σκοπιμότητα. Τοῦτο τὸ ἐπιβεβαιώνει σὲ ὅλα τὰ ζῶα ἡ ἐξωτερικὴ ὅπως καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἢ ἀναλυτικὴ παρατήρηση. Ἐνὰ ὄργανο ποῦ δὲν πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθεῖ, μιὰ κατὰταξή ποῦ δὲν πετυχαίνει τὸ σκοπὸ της, εἶναι μιὰ ἀντίφαση μέσα στὴν τελολογικὴ θεωρία τῆς Φύσης. Γιατί, ὅταν ἀπομακρυνόμαστε ἀπ' αὐτὴ τὴ βασικὴ ἀρχή, τότε ἔχομε ὄχι μιὰ Φύση ὑποταγμένη σὲ νόμους, ἀλλὰ μιὰ Φύση ποῦ παίζει ἄσκοπα καὶ ἡ ἀπελπιστικὴ τυχαιότητα μπαίνει στὴ θέση τοῦ ὀδηγητικοῦ νήματος τοῦ Λόγου.

Δεύτερη Πρόταση: Στὸν ἄνθρωπο (ποῦ εἶναι τὸ μόνο ἔλλογο πλάσμα τῆς Γῆς) οἱ φυσικὲς καταβολὲς ποῦ σκοπὸ ἔχουν νὰ τὸν κάνουν νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ Λόγο [= λογικὸ] του, προορίζονται νὰ ἐξελιχτοῦν τελείως μόνο μέσα στὸ γένος, ὄχι μέσα στὸ ἄτομο. Ὁ Λόγος μέσα σ' ἕνα πλάσμα εἶναι ἡ ικανότητα νὰ ἐπεκτείνει τοὺς κανόνες καὶ τὶς προθέσεις τῆς χρήσης ὅλων τῶν δυνάμεων του πολὺ πέρα ἀπὸ [τὸ σημεῖο ποῦ φτάνει] τὸ φυσικὸ ἔνστικτο, καὶ δὲν γνωρίζει ὅρια στὶς ἀπόπειρές του. Ἀλλὰ ὁ ἴδιος δὲν ἐνεργεῖ ἐνστιγματικά· χρειάζεται δοκιμές, ἀσκήση καὶ διδασχή, γιὰ νὰ προχωρεῖ σιγά - σιγά ἀπὸ τὴ μιὰ βαθμίδα τῆς νόησης στὴν ἄλλη. Γιὰ τοῦτο κάθε ἄνθρωπος θὰ ἔπρεπε νὰ ζήσει μιὰν ὑπερβολικὰ μακρὰ ζωὴ, γιὰ νὰ μάθει πῶς νὰ χρησιμοποιεῖ τελείως ὅλες τὶς φυσικὲς του καταβολές· ἢ ἐὰν ἡ Φύση ἔχει ὀρίσει μικρὰ περιθώρια χρόνου στὴ ζωὴ του (ὅπως πραγματικὰ συμβαίνει), τότε χρειάζεται ἴσως [ἡ Φύση] μιὰν ἀπέραντη σειρά πλάσμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα θὰ παραδίνει στὸ ἄλλο τὶς ἐπινοήσεις του, γιὰ νὰ προωθήσει ἐπιτέλους τὰ σπέρματά της μέσα στὸ γένος μας ἕως ἐκεῖνη τὴ βαθμίδα ἐξέλιξης ποῦ ἀνταποκρίνεται ἐντελῶς στὶς προθέσεις της. Καὶ τοῦτο τὸ σημεῖο τοῦ χρόνου πρέπει τουλάχιστο στὴν ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι ὁ στόχος τῶν ἐπιδιώξεών του, γιὰτι διαφορετικὰ θὰ ἔπρεπε οἱ φυσικὲς καταβολὲς κατὰ μεγάλο μέρος νὰ θεωροῦνται μάταιες καὶ ἄσκοπες· πράγμα ποῦ θὰ ἀνέτρεπε ὅλες τὶς πρακτικὲς [= ἠθικὲς] ἀρχὲς καὶ ἔτσι ἡ Φύση, ποῦ ἡ σοφία της πρέπει νὰ χρησιμεύει ὡς βασικὴ ἀρχὴ στὴν κρίση ὅλων

τῶν ἄλλων ἰδρυμάτων της, μόνο στὸν ἄνθρωπο θὰ ἔδινε τὴν ὑποψία ὅτι κάνει ἓνα παιδιάστικο παιχνίδι.

Τρίτη Πρόταση : Ἡ Φύση θέλησε : ὁ ἄνθρωπος νὰ παράγει ἐντελῶς ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ὅλα ὅσα ξεπερνοῦν τὴ μηχανικὴν ὀργάνωση τῆς ζωώδικης ὑπαρξῆς του καὶ σὲ καμιὰν ἄλλη εὐδαιμονία ἢ τελειότητα νὰ παίρνει μέρος παρὰ μόνο σ' ἐκείνη πού ὁ ἴδιος δίνει στὸν ἑαυτό του μὲ τὸ δικό του λογικό, ἐλεύθερο ἀπὸ τὸ ἔνστικτο. Δηλαδή ἡ Φύση δὲν κάνει τίποτα περιττὸ καὶ δὲν εἶναι σπάταλη στὰ μέσα πού μεταχειρίζεται γιὰ νὰ φτάνει στοὺς σκοποὺς της. Ἀφοῦ ἔδωσε στὸν ἄνθρωπο Λόγο καὶ ἐλευθερία τῆς βούλησης πού θεμελιώνεται ἀπάνω σ' αὐτόν, μὲ τοῦτο δείχνει ἤδη καθαρὰ ποιά ἦτανε στὴν κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου ἡ πρόθεσή της. Σημαίνει δηλαδή ὅτι δὲν θὰ ὀδηγεῖται ἀπὸ ἔνστικτο οὔτε θὰ ἱκανοποιεῖ τίς ἀνάγκες του καὶ θὰ διδάσκεται μὲ ἐπίκτητη γνώση· ἀλλὰ ὅλα θὰ τὰ παράγει ἀπὸ μέσα του. Ἡ ἐξεύρεση τῶν μέσων γιὰ τὴ διατροφή, τὸ ντύσιμο, τὴν ἐξωτερικὴ του ἀσφάλεια καὶ ἄμυνα (γιὰ τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς δὲν τοῦ ἔδωσε οὔτε τὰ κέρατα τοῦ ταύρου, οὔτε τὰ νύχια τοῦ λιονταριοῦ, οὔτε τὰ δόντια τοῦ σκύλου, ἀλλὰ μόνο χέρια), κάθε διασκέδαση, πού μπορεῖ νὰ κάνει εὐχάριστη τὴ ζωὴ, ἀκόμα καὶ ἡ νόησή του καὶ ἡ ἐξυπνάδα του καὶ αὐτὴ ἡ καλοσύνη τῆς βούλησός του πρέπει νὰ εἶναι δικό του ἐντελῶς ἔργο. Ἡ Φύση δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐδῶ ἔκανε τίς πολὺ μεγάλες οἰκονομίες της καὶ ἔκοψε τὴ ζωικὴ της κατασκευὴ ἴσα - ἴσα καὶ μὲ ἀκρίβεια ἀπάνω στὰ μέτρα τῶν πιὸ μεγάλων ἀναγκῶν μιᾶς ὑπαρξῆς στὶς ἀπαρχές της, σὰ νὰ ἤθελε : ὁ ἄνθρωπος, ἅμα ἀνεβαίνει ἀπὸ τὴν πιὸ μεγάλη βαρβαρότητα στὴν πιὸ μεγάλη ἐπιδεξιότητα, στὴν ἐσωτερικὴ τελειότητα τοῦ λογισμοῦ καὶ μέσον αὐτοῦ (ὅσο τοῦτο εἶναι δυνατὸν ἀπάνω στὴ γῆ) στὴν εὐδαιμονία, τὴν τιμὴ γιὰ τὸ κατόρθωμα τοῦτο νὰ τὴν ἔχει ἐντελῶς μόνος του καὶ μόνο στὸν ἑαυτό του νὰ χρωστáει αὐτὴ τὴν πρόοδο· σὰ νὰ ἔχει θεμελιώσει τὸ ἔργο τοῦτο περισσότερο στὴν ἔλλογη αὐ τ ο ε κ τ ἰ μ η σ ῆ του παρὰ στὴν καλοπέραση. Γιατί σ' αὐτὸ τὸ δρόμο τῶν ἀνθρώπινων υποθέσεων ὑπάρχει ἓνα ὀλόκληρο στράτευμα ἀπὸ δυσκολίες καὶ μόχθους πού περιμένουν τὸν ἄνθρωπο. Φαίνεται

ὁμως ὅτι ἡ Φύση καθόλου δὲν ἐνδιαφέρθηκε γιὰ νὰ ζεῖ ὁ ἄνθρωπος καλὰ· παρὰ μόνο γιὰ νὰ δουλεύει καὶ νὰ προκόβει σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε μὲ τὴ διαγωγὴ του νὰ κάνει τὸν ἑαυτό του ἀξιο τῆς ζωῆς καὶ τῆς καλοπέρασης. Πάντως παραμένει σὰν κάτι τὸ παράξενο τοῦτο : ὅτι οἱ παλαιότερες γενεὲς φαίνεται πὼς δούλεψαν ἐπίμονα γιὰ τὸ χατῆρι τῶν νεώτερων, δηλαδὴ γιὰ νὰ τοὺς ἐτοιμάσουν ἓνα σκαλοπάτι, ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσαν αὐτὲς νὰ φέρουν ὑψηλότερα τὸ οἰκοδόμημα ποὺ ἡ Φύση ἔχει τὴν πρόθεση νὰ χτίσει· καθὼς καὶ ὅτι μόνο οἱ μεταγενέστεροι θὰ ἔχουν τὸ εὐτύχημα νὰ κατοικήσουν μέσα στὸ οἰκοδόμημα, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐργάστηκε μιὰ μακρὰ σειρά προγόνων τους (βέβαια χωρὶς αὐτὸ νὰ εἶναι ἡ πρόθεσή τους), δίχως ὁμως οἱ ἴδιοι νὰ μπορούν νὰ λάβουν μέρος στὴν εὐτυχία ποὺ παρασκεύασαν. "Ὅσο κι' ἂν εἶναι τοῦτο αἰνιγματικόν, εἶναι ἄλλο τόσο καὶ ἀναγκαιὸ ἅμα παραδεχτεῖ κανεὶς ὅτι ἓνα εἶδος ζώων ἔχει Λόγον καὶ ὡς τάξην ἑλλογων ὄντων, ποὺ ὅλα πεθαίνουν ἀλλὰ τὸ γένος τους εἶναι ἀθάνατο, ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀναπτύξει στὴν ἐντέλεια τὶς [φυσικὰς] καταβολὰς του.

Τέταρτη Πρόταση : Τὸ μέσον ποὺ μεταχειρίζεται ἡ Φύση, γιὰ νὰ προκαλεῖ τὴν ἐξέλιξιν ὄλων τῶν καταβολῶν της, εἶναι ὁ ἀνταγωνισμὸς τους μέσα στὴν κοινωνία, ἐνόσω αὐτὸς ὁ ἀνταγωνισμὸς γίνεται γι' αὐτὴν [τὴν κοινωνία] στὸ τέλος αἰτία μιᾶς ἐννομης τάξης. Μὲ ἀνταγωνισμὸ ἐννοῶ ἐδῶ τὴν ἀντικοινωνικὴ κοινωνικότητα τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ τὴν τάσιν τους νὰ ζοῦν μέσα σὲ μιὰ κοινωνία, τάσιν ὁμως ποὺ συνδέεται μὲ μιὰν ἔμμονη ἀντίσταση ποὺ διαρκῶς ἀπειλεῖ νὰ διαλύσει αὐτὴ τὴν κοινωνία. Γι' αὐτὲς τὶς τάσεις ὀλοφάνερα ὑπάρχει μιὰ [φυσικὴ] καταβολὴ μέσα στὴν ἀνθρώπινον φύσιν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν κλίσιν νὰ ζεῖ μαζὶ μὲ ἄλλους, γιὰτὶ μέσα σὲ μιὰ τέτοια κατάστασιν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτό του περισσότερον ἄνθρωπον, ἐξελίσσει δηλαδὴ τὶς φυσικὰς του καταβολὰς. Ἐχει ὁμως καὶ μιὰ δυνατὴ ὁρμὴ νὰ ἀπομονώνεται, γιὰτὶ μέσα του ταυτόχρονα συναντᾷ τὴν ἀντικοινωνικὴν ιδιότητα ὅλα νὰ θέλει νὰ τὰ κάνει κατὰ τὴ δικὴν του ἀντίληψιν, καὶ γιὰ τοῦτο περιμένει ἀπὸ παντοῦ ἀντίστασιν, ὅπως ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ξέρει ὅτι ὁ ἴδιος ἔχει τὴν

κλίση νὰ ἀντιστέκεται στοὺς ἄλλους. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀντίσταση, πού ξυπνάει ὅλες τὶς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ἀναγκάζει νὰ ὑπερνικᾷ τὴν τάση του πρὸς τὴν ὀκνηρία καὶ σπρωγμένο ἀπὸ φιλοτιμία, φιλοπρωτία ἢ φιλοχρηματία νὰ δημιουργήσει μιὰ ξεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα στοὺς συνανθρώπους του, πού βέβαια δὲν τοὺς ἀνέχεται, ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς αὐτούς. Τότε γίνονται πᾶ τὰ πρῶτα ἀληθινὰ βήματα ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα πρὸς τὸν πολιτισμό, πού κυρίως ἐγκτεται στὴν κοινωνικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἐξελλίσσονται λίγο - λίγο ὅλα τὰ ταλέντα, μορφώνεται τὸ γοῦστο καὶ γίνεται μὲ συνεχῆ διαφωτισμὸ ἡ ἀρχὴ γιὰ τὴ θεμελίωση ἐνὸς λογισμοῦ πού μπορεῖ μὲ τὸν καιρὸ τὴ φυσικὴ καταβολὴ γιὰ ἠθικὲς διακρίσεις νὰ μετατρέψει σὲ ὀρισμένους πρακτικὲς [= ἠθικὲς] ἀρχές, καὶ ἔτσι τέλος νὰ μεταβάλει σὲ ἠθικὴν ὁλότητα μιὰ κοινωνικὴ συμβίωση πού ἔχει συντελεσθεῖ μὲ παθολογικὰ [= συναισθηματικὰ] μέσα ἐξαναγκασμοῦ. Χωρὶς ἐκεῖνες, τὶς καθ' ἑαυτὲς βέβαια καθόλου ἀξιαγάπτες ἰδιότητες τῆς ἀκοινωνησίας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες πηγάζει ἡ ἀντίσταση πού κατ' ἀνάγκη συναντᾷ ὁ καθένας μὲ τὶς ἐγωιστικὲς ἀξιώσεις του, ὅλα τὰ ταλέντα θὰ ἔμεναν αἰώνια κλεισμένα στὰ σπέρματά τους, ἂν ἡ ζωὴ εἶχε τὸν τύπο τοῦ ἀρκαδικοῦ ποιμενικοῦ εἰδύλλιου καὶ οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν μέσα σὲ τέλειαν ὁμόνοια, ἐπάρκεια καὶ ἀμοιβαίαν ἀγάπην· ἀγαθοὶ σὰν τὰ πρόβατα πού βόσκουν, δὲν θὰ ἴδιναν τότε στὴν ὑπαρξὴ τους μεγαλύτερην ἀξία ἀπὸ κείνην πού ἔχουν τὰ κατοικίδια ζῶα τους καὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ γεμίσουν τὴν κενότητα τῆς δημιουργίας ὡς πρὸς τὸ σκοπὸ πού ὄφειλε νὰ ἔχει ὡς ἔλλογη Φύση. Ἄς εὐγνωμονοῦμε λοιπὸν τὴ Φύση πού μᾶς ἐπλάσε ἀσυνεννόητους, ματαιόδοξους καὶ ἐριστικούς, ἀδιάκοπα διψαλέους γιὰ ὕλικά ἀγαθὰ ἢ καὶ γιὰ κυριαρχία! Χωρὶς αὐτὲς τὶς ἰδιότητες ὅλες οἱ ἐξαιρετες καταβολές πού ὑπάρχουν μέσα στὴν ἀνθρωπότητα, θὰ ἔμεναν βυθισμένες σὲ αἰώνιο λήθαργο, ἀνεξέλικτες. Ὁ ἄνθρωπος θέλει ὁμόνοια· ἀλλὰ ἡ Φύση ξέρεи καλύτερα τί εἶναι καλὸ γιὰ τὸ γένος του : αὐτὴ θέλει τὴ διένεξην. Ἐκεῖνος θέλει νὰ ζεῖ ἄνετα καὶ εὐχάριστα· ἡ Φύση ὅμως θέλει τὸν ἄνθρωπο ἱκανὸ νὰ πετάει ἀπὸ πάνω του τὴ μαλθακότητα καὶ τὴν ἀδρανὴ ἐπάρκεια καὶ νὰ ὀρμαίει στὴν ἐργασία καὶ στὶς δυσκολίες, γιὰ νὰ βροῖσει τὰ μέσα πού θὰ τὸν

βοηθήσουν νά γλυτώσει ἔξυπνα ἀπ' αὐτές. Τὰ φυσικά κίνητρα πρὸς αὐτές τὶς διαθέσεις, οἱ πηγές τῆς ἀκοινωνησίας καὶ τῆς γενικῆς ἀντίστασης, ἀπὸ τὶς ὁποῖες τόσα δεινὰ ἀναβλύζουν, οἱ ὁποῖες ὁμως πάλι παρορμοῦν τὸν ἄνθρωπο νά ἐντείνει διαρκῶς τὶς δυνάμεις του καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο νά ἐξελίσσει περισσότερο τὶς φυσικὲς του καταβολές, μαρτυροῦν τὴν τάξιν ἑνὸς σοφοῦ δημιουργοῦ — καὶ ὄχι τὸ χέρι τάχα ἑνὸς πονηροῦ πνεύματος ποὺ χώθηκε μέσα στὴν ἐξαισία δημιουργία του ἢ τὴ χάλασε ἀπὸ φθόνο.

Πέμπτη Πρόταση : Τὸ μέγιστο πρόβλημα γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος ποὺ ἡ Φύσις ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπο νά τὸ λύσει, εἶναι τὸ πῶς θὰ φτάσει σὲ μιὰ κοινωνία πολιτῶν ποὺ θ' ἀπονέμει γενικὰ τὸ δίκαιο. Ἀφοῦ μόνο στὴν κοινωνία, καὶ μάλιστα σ' ἐκείνη τὴν κοινωνία ποὺ ἔχει τὴν πιὸ μεγάλη ἐλευθερία, μαζὶ κ' ἓνα γενικὸν ἀνταγωνισμὸ τῶν μελῶν της, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀκριβέστερο καθορισμὸ καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ὀρίων αὐτῆς τῆς ἐλευθερίας, ὥστε νά μπορεῖ νά συνυπάρχει μὲ τὴν ἐλευθερία ἄλλων· ἀφοῦ λοιπὸν μόνο σ' αὐτὴ τὴν κοινωνία μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἡ πιὸ ὑψηλὴ πρόθεσις τῆς Φύσεως, στὴ σφαῖρα τῆς ἀνθρωπότητος, δηλαδὴ ἡ ἐξέλιξις ὅλων τῶν καταβολῶν της — ἡ Φύσις ἐπίσης θέλει ἢ ἴδια νά δίνει στὸν ἑαυτὸ της αὐτὸν ὅπως καὶ ὅλους τοὺς σκοποὺς τοῦ προγράμματός της. Ἄρα μιὰ κοινωνία, ὅπου ἡ ἐλευθερία ὑπὸ νόμου εἰς ἔξω τερικύς, στὸν κατὰ τὸ δυνατὸν μέγιστον βαθμὸν, βρίσκειται ἐνωμένη μὲ ἀκατανίκητη δύναμιν, δηλαδὴ ἓνα τελείως δίκαιο πολιτεῦμα πρέπει νά εἶναι ἡ ὑψίστη ἐπιδίωξις τῆς Φύσεως γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος, γιὰτὶ ἡ Φύσις μόνο μὲ τὴ λύσιν αὐτοῦ τοῦ προβλήματος, τὴν ἐπίτευξιν αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, μπορεῖ νά πραγματοποιήσῃ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ γένος μας ὅλες τὶς ἄλλες προθέσεις της. Νὰ μπεῖ σ' αὐτὴ τὴν κατάστασιν τοῦ ἀναγκασμοῦ ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπο, ποὺ ἀλλιῶς τόσο πολὺ ποθεῖ τὴν ἀδέσμευτην ἐλευθερίαν, ἢ ἀνάγκη· καὶ μάλιστα ἡ μεγαλύτερη ἀπ' ὅλες, δηλαδὴ ἡ ἐξῆς : ὅποιοι κί' ἂν εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔρχονται σὲ συγχρωτισμὸ μεταξὺ τους, οἱ κλίσεις τους τὸ ἐπιβάλλουν νά μὴ μποροῦν νά ζήσουν πολὺν καιρὸ ὁ ἓνας κοντὰ στὸν ἄλλο ἅμα ἔχουν ἄγρια [= ἀπεριόριστη] ἐλευθερία. Μόνο σ' ἓνα τέτιο συγκρότημα, σὰν ἐκεῖνο ποὺ εἶναι ἡ συνένωσις τῶν πολιτῶν, ἀκριβῶς

οί ίδιες κλίσεις εκδηλώνονται με τόν καλύτερο τρόπο : όπως τὰ δέντρα μέσα σ' ένα δάσος πού, ακριβώς επειδή τὸ καθένα προσπαθεῖ νὰ πάρει ἀπὸ τὰ ἄλλα ἀέρα καὶ ἥλιο, ἀναγκάζονται ἀμοιβαῖα νὰ ἀναζητοῦν καὶ τὰ δύο αὐτὰ πράγματα πάνω ἀπὸ τὴν κορυφή τους καὶ με αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποκοτοῦν μιὰν ὠραία ἴσια αὐξηση· ἐνῶ ἀντίθετα ἐκεῖνα πού ζώντας ἐλεύθερα καὶ χωρισμένα τὸ ένα ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀπλώνουν τὰ κλαδιά τους ὅπως τοὺς ἀρέσει, μεγαλώνουν ἀνάπηρα, λοξὰ καὶ στραβά. Κάθε πολιτισμὸς καὶ τέχνη πού στολίζει τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ ὠραιότατη κοινωνικὴ τάξη εἶναι καρποὶ τῆς ἀκοινωνησίας πού ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τῆς ἐξαναγκάζεται νὰ αὐτοπειθαρχηθεῖ καὶ ἔτσι με τέχνη, ἀπὸ πίεση βγαλμένη, νὰ ἀναπτύξει ἐντελῶς τὰ σπέρματα τῆς Φύσης.

Ἐκ τῆ Π ρ ό τ α σ η : Τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο καὶ συνάμα ἐκεῖνο πού θὰ λυθεῖ ἀργότερα ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἡ δυσκολία πού καὶ μόνο ἡ ἰδέα αὐτοῦ τοῦ θέματος θέτει ἤδη μπροστὰ στὰ μάτια μας, εἶναι ἡ ἐξῆς : ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἕνα ζῶο πού, ὅταν ζεῖ μαζὶ με ἄλλα τοῦ εἴδους του, χ ρ ε ι ἄ ζ ε τ α ι ἕ ν α ν κ ὺ ρ ι ο . Γιατὶ σίγουρα κακομεταχειρίζεται τὴν ἐλευθερία του ἀπέναντι στοὺς ὁμοίους του· καὶ με ὅλο πού ὡς ἔλλογο πλάσμα ἐπιθυμεῖ ἕνα νόμο πού νὰ βάζει περιορισμοὺς στὴν ἐλευθερία ὄλων, ἐντούτοις τὸν παρασύρει ἡ ἐγωιστικὴ ζωώδικη κλίση ὅπου μπορεῖ νὰ ἐξαιρεῖ τὸν ἑαυτὸ του. Χρειάζεται λοιπὸν ἕναν κ ὺ ρ ι ο πού νὰ σπάξει τὴ βούλησή του καὶ νὰ τὸν ἀναγκάζει νὰ ὑπακούει σὲ μιὰ γενικὰ ἔγκυρη βούληση, ὅπου ὁ καθένας μπορεῖ νὰ εἶναι ἐλεύθερος. Ἄπὸ ποῦ ὅμως νὰ πάρει αὐτὸ τὸν κύριο ; Ἄπὸ ποῦ ἄλλοῦ, παρὰ ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι ἐπίσης ἕνα ζῶο πού θὰ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κύριο. Ὅ,τι καὶ νὰ κάνει λοιπὸν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βρεῖ μιὰ κεφαλὴ τῆς δημόσιας δικαιοσύνης, πού νὰ εἶναι καὶ ἡ ἴδια δίκαιη, εἴτε σ' ἕνα μόνο πρόσωπο τὴν ἀναζητήσει, εἴτε σὲ ἕναν ὄμιλο πολλῶν διαλεγμένων γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ προσώπων. Γιατὶ καθένας ἀπ' αὐτοὺς θὰ κακομεταχειρίζεται τὴν ἐλευθερία του ἅμα δὲν ἔχει κανέναν ἀπὸ πάνω του πού ν' ἀσκεῖ σ' αὐτὸν βία σύμφωνα με τοὺς νόμους. Ἡ ἀνώτατη κορυφή θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ τῆς δίκαιη καὶ συνάμα ἀνθρώπος.

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ θέμα εἶναι τὸ δυσκολώτερον ἀπ' ὅλων· ἴσως μάλιστα νὰ εἶναι ἀδύνατον ἢ τέλεια λύση τοῦ ἀπὸ τόσο στραβὸ ξύλου, ὅπως εἶναι ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὅποιο ἔχει γίνῃ ὁ ἄνθρωπος, δὲν μπορεῖ νὰ κατασκευαστεῖ τίποτα ἐντελῶς ἴσιο. Μόνον νὰ προσεγγίσουμε σ' αὐτὴ τὴν ἰδέαν μᾶς ἔχει ἀπὸ τὴ Φύσιν ὀριστεῖ¹. "Ὅτι ὅμως τοῦτο εἶναι ἀπὸ τὰ τελευταῖα πού θὰ πραγματοποιηθεῖ, συνάγεται καὶ ἀπὸ τοῦτον ἐδῶ τὸ λόγο, ἐκτὸς ἀπ' ὅσους ἀναφέραμε : ἀπαιτεῖ ὀρθές ἔννοιες γιὰ τὴ φύσιν ἐνός δυνατοῦ (möglichen) πολιτεύματος, μεγάλη καὶ διαμέσου πολλῶν περιόδων τοῦ κόσμου ἀσκημένη πείρα, καὶ πάνω ἀπ' αὐτὰ μιὰ θέληση ἀγαθὴ προετοιμασμένη νὰ παραδεχτεῖ τοῦτο τὸ πολίτευμα, δηλαδὴ τρία πράγματα πού παραπολὺ δύσκολα, κι' ἂν τοῦτο γίνῃ, παραπολὺ ἀργὰ καὶ ἔπειτα ἀπὸ πολλὰς μάταιες δοκιμὰς μποροῦν νὰ βρεθοῦν μαζί.

Ἐβδομη Πρόταση : Τὸ πρόβλημα νὰ ἰδρυθεῖ ἓνα τέλειον πολίτευμα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ πρόβλημα μιᾶς ἔννομης μεταξὺ κρατῶν σχέσης καὶ δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ χωρὶς νὰ λυθεῖ καὶ τοῦτο τὸ δεύτερον. Τί ὀφείλει νὰ ἐργαστεῖ κανεὶς [γιὰ νὰ ἰδρυθεῖ] ἓνα ἔννομο πολίτευμα μεταξὺ καθέκαστον ἀνθρώπων, δηλαδὴ γιὰ τὴ σύνταξιν ἐνός συλλογικοῦ ὄντος ; Ἡ ἴδια ἀκοινωνησία, πού ὀδήγησε τοὺς ἀνθρώπους σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, εἶναι πάλι ἡ αἰτία τὸ κάθε συλλογικὸ ὄν στὶς ἐξωτερικὰς του σχέσεις, δηλαδὴ ὡς κράτος σχετιζόμενον μὲ ἄλλα κράτη, νὰ βρίσκεται σὲ ἀδέσμευτην ἐλευθερίαν, καὶ ἐπομένως τὸ ἓνα νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀκριβῶς τὰ δεινὰ πού βασάνιζαν τοὺς καθέκαστον ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἀνάγκασαν νὰ μποῦν σὲ ἓνα ἔννομο πολιτικὸ καθεστῶς. Ἡ Φύσιν λοιπὸν μεταχειρίζεται τὴν ἀσυνεννοησίαν τῶν ἀνθρώπων, ἀκόμη καὶ τῶν μεγάλων κοινωνιῶν καὶ τῶν κρατικῶν σωματίων τοῦ

1. (Ἦ πο σ. τοῦ Συγγρ.). Ὁ ρόλος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπαιτεῖ πολλὴ τέχνη. Τί γίνεται μὲ τοὺς κατοίκους ἄλλων πλανητῶν καὶ πῶς εἶναι καμωμένη ἡ φύσιν τους, δὲν ξέρομε· ἂν ὅμως τὰ βγάλουμε καλὰ πέρα στὸ ἔργο τοῦτο πού μᾶς ἔχει ἀναθέσει ἡ Φύσιν, μποροῦμε νὰ καμαρώνομε ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ διεκδικήσομε ὅχι μικρὴ θέσιν ἀνάμεσα στοὺς γειτόνους μας μέσα στὸ οἰκοδόμημα τοῦ κόσμου. Σ' αὐτοὺς ἴσως νὰ μπορεῖ τὸ κάθε ἄτομον νὰ ἐπιτύχῃ τὸν προορισμὸν του μέσα στὰ πλαίσια τῆς ζωῆς του. Σὲ μᾶς τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ· μόνον τὸ ἀνθρώπινο γένος μπορεῖ νὰ ἔχῃ αὐτὴ τὴν ἐλπίδα.

τύπου αὐτῶν τῶν πλάσμάτων, πάλι σὰν ἓνα μέσον γιὰ νὰ βρεῖ μέσα στὸν ἀναπόφευκτο ἀνταγωνισμό τοὺς μιὰ κατάσταση ἡσυχίας καὶ ἀσφάλειας· δηλαδὴ διαμέσου τῶν πολέμων, τῶν πολεμικῶν ἐξοπλισμῶν ποὺ διαρκῶς ἐντείνονται καὶ ποτὲ δὲν χαλαρώνονται, διαμέσου τῶν στερήσεων ποὺ ἀπ' αὐτὸ τὸ λόγο αἰσθάνεται κάθε κράτος ἀκόμη καὶ στὴν περίοδο τῆς εἰρήνης, ὁδηγεῖ [τὰ κράτη] σὲ ἀτελεῖς στὴν ἀρχὴ ἀπόπειρες, ἐπιτέλους ὅμως ὕστερ' ἀπὸ πολλὰς ἐρημώσεις, ἀναστατώσεις καὶ μάλιστα ἐπειτα ἀπὸ μιὰ γενικὴ ἐσωτερικὴν ἐξάντληση τῶν δυνάμεων τοὺς πρὸς αὐτὸ ποὺ θὰ μπορούσε νὰ τοὺς εἶχε πεῖ τὸ λογικὸ ἀκόμη καὶ δίχως τόσες πολλὰς θλιβερὰς ἐμπειρίες, δηλαδὴ : νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴ χωρὶς νόμους κατάσταση τῶν ἀγρίων καὶ νὰ συνασπισθοῦν σὲ μιὰ κοινωνία ἐθνῶν, ὅπου κάθε κράτος, ἀκόμη καὶ τὸ πιὸ μικρὸ, θὰ μπορεῖ νὰ περιμένει τὴν ἀσφάλεια καὶ τὸ δίκιο τοῦ ὄχι ἀπὸ τὴ δικὴ του ἰσχύ ἢ ἀπὸ τὴ δικὴ του δικαιοκρασία, ἀλλὰ μόνο ἀπ' αὐτὴ τὴ μεγάλη κοινωνία τῶν ἐθνῶν (τὸ κοινὸ τῶν Ἀμφικτυόνων), ἀπὸ μιὰ συλλογικὴ δύναμη καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόφαση ποὺ θὰ παίρνει σύμφωνα μὲ νόμους ἢ συλλογικὴ βούλησή της. "Ὅσο οὐτοπικὴ κι' ἂν φαίνεται πὼς εἶναι μιὰ τέτοια ἰδέα καὶ ὅσο κι' ἂν εἶναι κανεὶς ἔτοιμος, ὅταν τὴν ἀκούει ἀπὸ ἓναν Abbé de Saint Pierre * ἢ Rousseau, νὰ τὴν περιγελάσει (ἴσως γιὰτὶ οἱ σοφοὶ αὐτοὶ ἔβλεπαν παραπολύ κοντὰ τὴν πραγματοποίησή της), ἢ λύση αὐτὴ εἶναι ἡ ἀναπόφευκτη διέξοδος ἀπὸ τίς στενοχωρίες, στὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι ἀλληλοβυθίζονται καὶ οἱ ὁποῖες θὰ ἐξαναγκάσουν τὰ κράτη (μὲ ὅλο ποὺ τοὺς ἔρχεται πολὺ βαρὺ) νὰ ἀποφασίσουν ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πράγμα ποὺ ἐξαναγκάστηκε μὲ ἴση δυσἀρέσκεια ν' ἀποδεχτεῖ καὶ ὁ ἄγριος ἄνθρωπος, δηλαδὴ : νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν κτηνώδη ἐλευθερία του καὶ νὰ ἀναζητήσῃ τὴν ἡσυχία καὶ τὴν ἀσφάλεια σὲ μιὰν ἔνομη τάξη. Ἐπομένως ὅλοι οἱ πόλεμοι εἶναι ἰσάριθμοι ἀπόπειρες (ὄχι βέβαια κατὰ τὴν πρόθεση τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ὀρισμένως κατὰ τὴν πρόθεση τῆς Φύσης) νὰ δημιουργήσουν νέες σχέσεις τῶν κρατῶν μεταξύ τοὺς

* (Ἦ ποσ. τοῦ Μεταφρ.) Abbé Charles - Irenée Castel de Saint Pierre (1658 - 1743) «Projet de paix perpétuelle» 1713, Utrecht. J. J. Rousseau «Extrait du projet paix perpétuelle de M. l'Abbé de St. Pierre» 1760.

και με την καταστροφή, η τουλάχιστο με το κομματάσιμα όλων, να σχηματίσουν νέα σώματα που κι' αυτά πάλι δεν θα μπορέσουν, είτε καθ' έαυτά είτε τα μὲν κοντά στα δέ, να διατηρηθοῦν και έτσι θα χρειαστεί να υποφέρουν νέες, ὅμοιες ἐπαναστάσεις· ἕως ὅτου ἐπιτέλους, ἐνμέρει με την καλύτερη σύνταξη τῆς πολιτείας ἐσωτερικά, ἐνμέρει με μιὰ συλλογικὴ συνεννόηση και νομοθεσία ἐξωτερικά, δημιουργηθεῖ ἕνα καθεστῶς πού, ὅμοιο με ἕνα συλλογικὸ πολιτικὸ ὄν, θα μπορεῖ να συντηρεῖ τὸν ἑαυτὸ του ὅπως ἕνα αὐτόματο.

Εἶτε ὑποθέσουμε ὅτι πρέπει να περιμένομε ἀπὸ μιὰν ἐπικοῦρειου τύπου συνδρομὴ ποιητικῶν αἰτίων να δοκιμάσουν τὰ κράτη με την τυχαία τους σύγκρουση (ὅπως τὰ μικρὰ μόρια τῆς ὕλης) κάθε λογῆς σχηματισμούς που πάλι με νέα κρούση θα καταστρέφονται, ἕως ὅτου τέλος ἡ τύχη τὸ φέρει να βρεθεῖ ἕνας τέτοιος σχηματισμὸς που μπορεῖ να διατηρεῖται με τὴ μορφή που ἔχει (εὐτυχῆς σύμπτωση που βέβαια δύσκολα κάποτε θα συμβεῖ !). εἶτε, με περισσότερες πιθανότητες εὐστοχίας, δεχτοῦμε ὅτι ἡ Φύση ἀκολουθεῖ ἐδῶ μιὰ κανονικὴ πορεία για να ὀδηγήσει βαθμιαία τὸ γένος μας ἀπὸ τὴν κατώτερη στάθμη τῆς ζωῶδικης ὑπάρξεως ἕως τὴν ἀνώτατη βαθμίδα τῆς ἀνθρωπότητας, και μάλιστα με μιὰ τέχνη δική της, μολοντί ὁ ἄνθρωπος εἶναι που πιέζεται να τὴν ἐφαρμόσει, και ἐξελίσσει [ἡ Φύση] μέσα σ' αὐτὴ τὴ φαινομενικὰ ἄγρια κατάσταση ἐντελῶς κανονικά ἐκεῖνες τὶς ἀρχικὲς καταβολές· εἶτε πάλι προτιμήσουμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς δράσεις και ἀντιδράσεις τίποτα γενικά δεν πρόκειται να βγεῖ, τουλάχιστο τίποτα τὸ ἔξυπνο, ἀντίθετα μάλιστα ὅλα θα μείνουν ὅπως ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν, και ἐπομένως τίποτα δεν μποροῦμε να εἰποῦμε ἀπὸ πρῖν, γιατί δεν ἀποκλείεται αὐτὴ ἡ διένεξη, που εἶναι τόσο φυσικὴ στὸ γένος μας, να φέρει στὸ τέλος για μᾶς, ἀκόμη και μέσα σὲ ἕνα τόσο πολιτισμένο καθεστῶς, μιὰ κόλαση ἀπὸ δεινὰ που ἴσως με μιὰ βάρβαρη ἐρήμωση να ἐξολοθρέψουν πάλι τοῦτο τὸ καθεστῶς και ὅλες τὶς προόδους που ἔχουν γίνει ὡς τώρα στὸν πολιτισμὸ (τὸ πεπρωμένο τοῦτο δεν φαίνεται εὐλογο με τὴν κυριαρχία τῆς τυφλῆς τύχης, με τὴν ὁποία στὴν πραγματικὸτητα ταυτίζεται ἡ δίχως νόμους ἐλευθερία, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσει κανεὶς ὅτι κάτω ἀπ' αὐτὴν ὑπάρχει μυστικὰ ἕνα σοφὰ δεμένο

νῆμα τῆς Φύσης !) — ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα, στὸ βάθος τὸ ζήτημα εἶναι περίπου τοῦτο : ἂν εἶναι λογικὸ νὰ δεχτοῦμε τὴ σκοπιμότητα τοῦ οἰκοδομήματος τῆς Φύσης στὰ μέρη του καὶ τὸ ἄσκοπο στὸ σύνολό του. "Ὅ,τι ἔκανε ἡ ἄσκησις κατάστασις τῶν ἀγρίων, πού καθυστεροῦσε δηλαδὴ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φυσικῶν καταβολῶν μέσα στὸ γένος μας, ἀλλὰ στὸ τέλος ἀπὸ τὰ δεινὰ πού σώριαζε ἀνάγκασε τοὺς ἀνθρώπους νὰ βγοῦν ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάστασις καὶ νὰ συνταχθοῦν σὲ μιὰ πολιτεία [μὲ νόμους], ὅπου ὅλα ἐκεῖνα τὰ σπέρματα μποροῦν νὰ ἐξελιχθοῦν, αὐτὸ κάνει ἐπίσης καὶ ἡ βάρβαρη ἐλευθερία τῶν ἤδη πολιτισμένων κρατῶν, δηλαδὴ : μὲ τὴν χρησιμοποίησιν ὅλων τῶν δυνάμεων τῶν συλλογικῶν ὄντων γιὰ πολεμικοὺς ἐξοπλισμοὺς τῶν μὲν ἐναντίον τῶν δέ, μὲ τίς ἐρημώσεις πού φέρνει ὁ πόλεμος, ἀκόμη περισσότερο μὲ τὸν ἀναγκασμὸ νὰ διατηρεῖ [τὸ κάθε κράτος] τὸν ἑαυτοῦ του πάντοτε ἔτοιμο γιὰ πόλεμο, ἐμποδίζεται βέβαια ἡ τέλεια ἐξέλιξις τῶν φυσικῶν καταβολῶν στὴν πρόοδό της, ἀλλὰ πάλι τὰ δεινὰ πού προκαλοῦνται ἀπ' αὐτὴ τὴν κατάστασις, φέρνουν ἀναγκαστικὰ τὴ σωτήριαν ἀντίδρασις πολλῶν μαζι κρατῶν, τὴ βγαλμένη ἀπὸ τὴν ἐλευθερία τους, γιὰ νὰ βροῦν ἓνα νόμο ἰσορροπίας καὶ μιὰ συλλογικὴ ἰσχὺ πού νὰ δώσει σ' αὐτὸ τὸ νόμο ἐπιβολή, καὶ ἔτσι νὰ εἰσαγάγουν ἓνα κοσμοπολιτικὸ καθεστῶς δημόσιας κρατικῆς ἀσφάλειας, πού δὲν εἶναι χωρὶς κινδύνους, ὥστε νὰ μὴν ἀποκοιμηθοῦν οἱ δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητος, ὅμως δὲν εἶναι ἐπίσης καὶ χωρὶς μιὰν ἀρχὴ ἰσότητος τῆς ἀμοιβαίας δράσεως καὶ ἀντιδράσεως, γιὰ νὰ μὴ καταστρέφονται τὰ κράτη πολεμώντας μεταξύ τους. Πρὶν γίνῃ τοῦτο τὸ τελευταῖο βῆμα (δηλαδὴ ἡ ἔνωσις τῶν κρατῶν), ἐπομένως περίπου μόνο στὰ μέσα τοῦ σχηματισμοῦ της, ἡ ἀνθρώπινη φύσις ὑποφέρει τὰ χειρότερα δεινὰ κάτω ἀπὸ τὴν ἀπατηλὴν ἐπίφασιν ἐξωτερικῆς εὐημερίας· καὶ ὁ Rousseau δὲν εἶχε τόσο ἄδικο ὅταν προτιμοῦσε τὴν κατάστασις τῶν ἀγρίων, [ἀφοῦ εἶναι προτιμότερη] ἐνόσω κανεὶς παραμερίζει αὐτὸ τὸ τελευταῖο σκαλοπάτι πού ἔχει ἀκόμη ν' ἀνεβεῖ τὸ γένος μας. Εἴμαστε σὲ μεγάλο βαθμὸ καλλιεργημένοι μὲ τὴν Τέχνην καὶ τὴν Ἐπιστήμην. Εἴμαστε πολιτισμένοι κατὰ κόρον σὲ κάθε λογῆς τρόπους κοινωνικῆς εὐγένειας καὶ εὐπρέπειας ! Ἄλλὰ μᾶς λείπουν ἀκόμη πολλὰ γιὰ νὰ θεωρηθοῦμε καὶ ἠθικοποιοῦ-

μ έ ν ο ι. Γιατί ή ιδέα τής ήθικότητας άνήκει βέβαια στον έσω-
τερικό πολιτισμό (Kultur). όμως ή χρήση αύτής τής ιδέας, πού
περιορίζεται μόνο στα ήθοφανή θέσμια τής φιλοτιμίας και τής
έξωτερικής ευπρέπειας, άποτελεί άπλώς τόν έξωτερικό πολιτισμό
(Zivilisierung). Ένώσω τά κράτη ξοδεύουν όλες τις δυνάμεις
τους για τις μάταιες και βίαιες έπεκτατικές προθέσεις τους και
έτσι άδιάκοπα έμποδίζουν τήν άργή προσπάθεια για έσωτερική
μόρφωση τού λογισμού τών πολιτών τους, τούς στεροϋν άκόμη και
κάθε βοήθεια γι' αυτό τό σκοπό, δέν είναι νά περιμένουμε τίποτα
τού είδους τούτου [δηλ. τόν έσωτερικό πολιτισμό] : γιατί τούτο
άπαιτεί μιá μακρά έσωτερικήν έργασία εκείνου τού συλλογικού
όντος για τή μόρφωση τών πολιτών του. Κάθε καλό πού δέν
μπολιάζεται άπάνω σέ ένα ήθικά άγαθό φρόνημα, δέν είναι τίποτε
άλλο παρά καθαρή επίφαση και άθλιότητα πού λαμποκοπάει. Σ'
αύτē τήν κατάσταση θά μείνει άσφαλώς τó ανθρώπινο γένος έως
ότου κατορθώσει νά βγει, με τόν τρόπο πού είπα, άπό τή χαοτική
κατάσταση τών διακρατικών του σχέσεων.

Ό γ δ ο η Π ρ ό τ α σ η : Μπορούμε νά θεωρήσομε τήν ιστο-
ρία τού ανθρώπινου γένους στις μεγάλες της γραμμές σάν τήν
έφαρμογή ενός κρυφού προγράμματος τής Φύσης [με τήν πρό-
θεση] νά δημιουργήσει ένα έσωτερικά και για τούτο τó σκοπό
έξωτερικά επίσης τέλειο πολίτευμα, ως τó μοναδικό καθεστώς
όπου μπορεί νά αναπτύξει έντελώς τις καταβολές της μέσα
στην ανθρωπότητα. Η πρόταση αύτή συνάγεται λογικά άπό
τις προηγούμενες. Βλέπομε λοιπόν ότι και ή φιλοσοφία μπορεί
νά έχει ένα χιλιασμό· αλλά τέτοιον πού ή ίδια ή φιλοσοφία
μπορεί με τήν ιδέα της, έστω και έμμεσα, νά τόν κάνει πραγμα-
τικότητα, χιλιασμό λοιπόν πού κάθε άλλο είναι παρά ουτοπία. Πρέπει
μόνο νά έξακριβόσομε, άν ή έμπειρία μās αποκαλύπτει τίποτα
άπό μιá τέτοια πορεία τών προθέσεων τής Φύσης. Λέγω : [άν
μās αποκαλύπτει] ένα **ΐ χ ν ο ς**· γιατί αύτή ή περιφορά φαίνεται
ότι άπαιτεί τόσο μακρό χρόνο, ώστε άπό τó μικρό τμήμα πού
έχει ως πρós τούτο τó θέμα διατρέξει ή ανθρωπότητα, μπορεί
κανείς νά προσδιορίσει τó σχήμα τής τροχιάς της και τή σχέση
τών μερών πρós τó σύνολο με τήν ίδια άβεβαιότητα πού — βασι-

ζόμενοι σὲ ὅλες τὶς ἔως τῶρα ἀστρονομικὲς παρατηρήσεις μας — προσδιορίζομε τὴν πορεία τοῦ ἡλίου μας καὶ ὀλόκληρης τῆς φάλαγγας τῶν δορυφόρων του μέσα στὸ μεγάλο στερέωμα· μὲ ὅλο πού βέβαια ὁ γενικὸς λόγος τῆς συστηματικῆς συγκρότησης τοῦ κοσμικοῦ οἰκοδομήματος καὶ τὸ λίγο πού ἔχομε παρατηρήσει μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἔχομε ἀρκετὴν ἐμπιστοσύνη στὸν διαλογισμὸ πού μᾶς κάνει νὰ δεχτοῦμε ὡς πραγματικὴ μιὰ τέτοια περίοδο. Πάντως τὸ ἔχει μέσα της ἡ ἀνθρώπινη φύση : νὰ μὴ εἶναι ἀδιάφορη ἀκόμα καὶ ἀπέναντι στὴν πιὸ ἀπομακρυσμένη ἐποχὴ πού πρόκειται νὰ γνωρίσει τὸ γένος μας, ὅταν μπορεῖ νὰ τὴν περιμένει μὲ βεβαιότητα. Τοῦτο στὴν περίπτωσή μας μπορεῖ ἀκόμα λιγότερο νὰ γίνει, ἀφοῦ, καθὼς φαίνεται, μπορούμε μὲ τὴ δική μας ἔλλογη ὀργάνωση [τῶν πραγμάτων] νὰ φέρομε γρηγορώτερα αὐτὸ τὸ τόσο εὐχάριστο γιὰ τοὺς ἀπογόνους μας χρονικὸ σημεῖο. Γιὰ τοῦτο τὸ λόγο καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἀδύνατα ἔχνη τῆς προσέγγισής του ἔχουν γιὰ μᾶς μεγάλη σπουδαιότητα. Σήμερα βρίσκονται ἤδη τὰ κράτη σὲ τόσο λεπτὴ σχέση μεταξύ τους, ὥστε κανένα δὲν μπορεῖ νὰ παραμερίσει τὸν ἐσωτερικὸ πολιτισμὸ, χωρὶς νὰ χάσει ἀπέναντι τῶν ἄλλων δύναμη καὶ ἐπιρροή· ἔτσι λοιπὸν ἀκόμη καὶ μὲ τὶς φιλόδοξες προθέσεις τους ἐξασφαλίζεται ἀρκετά, ἀν ὄχι ἡ πρόοδος, τουλάχιστον ἡ διατήρηση τούτου τοῦ σκοποῦ τῆς Φύσης. "Ἐπειτα : ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν δὲν μπορεῖ τῶρα πιά νὰ θιγεῖ πολὺ, χωρὶς νὰ γίνει αἰσθητὴ ἡ ἐπιζήμια ἐπίδραση τοῦ περιορισμοῦ σὲ ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα, ἰδίως στὸ ἐμπόριο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐλαττωθοῦν οἱ δυνάμεις τοῦ κράτους στὶς ἐξωτερικὲς του σχέσεις. Αὐτὴ ἡ ἐλευθερία ὅμως ὀλοένα προχωρεῖ. "Ὅταν ἐμποδίζομε τὸν πολίτη ν' ἀναζητεῖ τὴν εὐημερία του μὲ ὅποιον τρόπο τοῦ ἀρέσει, ἀρκεῖ μόνο ὁ τρόπος αὐτὸς νὰ συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐλευθερία τῶν ἄλλων, ἐμποδίζομε τὴ ζωηρότητα ὅλων τῶν οἰκονομικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἔτσι [λιγοστεύομε] πάλι τὶς δυνάμεις τοῦ συνόλου. Γιὰ τοῦτο ὅλο καὶ περισσότερο καταργοῦνται οἱ προσωπικοὶ περιορισμοὶ στὶς πράξεις καὶ στὶς παραλείψεις τῶν πολιτῶν καὶ γίνεται παραδεκτὴ ἡ γενικὴ ἐλευθερία τῆς θρησκείας· ἔτσι ἀναβλύζει βαθμιαία μαζί μὲ χίμαιρες καὶ καπρίτσια διαφωτισμός, σὰν ἓνα μεγάλο ἀγαθὸ, πού θὰ ἀπαλλάξει τὸ ἀνθρώπινο γένος ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν ἐγωιστικὴ ἐξαπλωτικὴ πρό-

θεση των ήγεμόνων του, εάν και μόνο αυτοί καταλάβουν το δικό τους το συμφέρον. Αυτός όμως ο διαφωτισμός και μαζί του μια κάποια κλίση της καρδιάς, που ο διαφωτισμένος άνθρωπος δεν μπορεί ν' αποφύγει να την αιστανθεί προς το αγαθό, που το έννοει έντελώς, πρέπει σιγά - σιγά ν' ανεβεί έως τους θρόνους και να επηρεάσει και αυτές ακόμη τις αρχές της πολιτικής τους. Π.χ. με όλο που οι κοσμοκυβερνήτες μας δεν έχουν σήμερα περίσσια χρήματα για τα δημόσια εκπαιδευτικά ιδρύματα και γενικά για κάθε τι που αφορά το καλύτερο σε τούτο τον κόσμο, επειδή όλα έχουν προϋπολογιστεί για τον έρχόμενο πόλεμο, εντούτοις θα ιδούν ότι δικό τους συμφέρον είναι να μην εμποδίζουν τουλάχιστο τις προσπάθειες που κάνει σ' αυτό τον τομέα ο ίδιος ο λαός, όσο κι' αν είναι αδύνατες και άργες. Στο τέλος ο ίδιος ο πόλεμος γίνεται σιγά - σιγά όχι μόνο ένα τόσο περίτεχνο, τόσο και από τις δυο πλευρές αβέβαιο στην έκβασή του, αλλά και τόσο επικίνδυνο έγχείρημα για τα δεινά που αφήνει πίσω του και που το κράτος τ' αισθάνεται ως ένα διαρκώς αυξανόμενο φορτίο χρεών (νέα τούτη εφεύρεση) με αδύνατη την απόσβεσή τους μέσα σε προβλεπτά όρια χρόνου, παράλληλα και ή επίδραση που έχει κάθε κλονισμός κράτους άπάνω στα άλλα μέσα στο τμήμα τούτο της γής το τόσο έσωτερικά δεμένο με τις έμπορικές επιχειρήσεις του, γίνεται τόσο αισθητή, ώστε [τά αντίμαχα κράτη] πιεζόμενα από τον δικό τους κίνδυνο, δέχονται χωρίς να προβλέπεται τούτο από κανένα νόμο, να κριθούν από δικαιοτήτες και έτσι όλα προετοιμάζονται να αποτελέσουν στο μακρινό μέλλον ένα μεγάλο κρατικό σώμα που παράδειγμά του δεν έχει να επιδείξει έως τώρα ή ιστορία. "Αν και τούτο το κρατικό σώμα για σήμερα υπάρχει μόνο σε ένα πολύ χοντροκομμένο ακόμα σχέδιο, ωστόσο αρχίζει ήδη να ξυπνάει σαν ένα αίσθημα μέσα σε όλα τα μέλη : το καθένα τους ενδιαφέρεται για τη διατήρηση του συνόλου και αυτό δίνει την έλπίδα ότι ύστερα από κάμποσες επαναστάσεις [κοινωνικού] ανασχηματισμού θα πραγματοποιηθεί επιτέλους κάποτε αυτό που ή Φύση το έχει πρώτη και κύρια πρόθεσή της, δηλαδή ένα καθολικό κοσμοπολιτικό καθεστώς, ως εστία όπου θα έξειλιχτούν όλες οι άρχικες καταβολές του ανθρώπινου γένους.

Ἐνα τὴ Πρόταση : Μιὰ φιλοσοφικὴ προσπάθεια ἐπεξεργασίας τῆς γενικῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου σύμφωνα μὲ ἓνα πρόγραμμα τῆς Φύσης πού στόχο του ἔχει τὴν τέλεια πολιτικὴ συνένωση μέσα στοῦ ἀνθρώπινου γένους, πρέπει νὰ θεωρεῖται δυνατὴ, ἀκόμα καὶ ἐδεργετικὴ γιὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς τῆς πρόθεσης τῆς Φύσης. Βέβαια εἶναι παράξενο καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον ἄτοπο τὸ σχέδιον νὰ θέλει κανεὶς νὰ συντάξῃ μιὰν ἱστορίαν σύμφωνα μὲ μιὰν ἰδέαν γιὰ τὸ πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ πάει ἡ πορεία τοῦ κόσμου, ἂν πρόκειται νὰ συμφωνεῖ μὲ ὀρισμένους ἔλλογους σκοπούς· φαίνεται ὅτι μὲ τέτοια πρόθεσις μόνο ἓνα μυθιστόρημα μπορεῖ νὰ κατασκευαστεῖ. Ἄν μᾶς ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἴδια ἡ Φύσις μέσα στοῦ παιχνιδι τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας δὲν παίζει χωρὶς πρόγραμμα καὶ τελικὴ πρόθεσις, τότε θὰ μπορούσε αὐτὴ ἡ ἰδέα νὰ εἶναι σίγουρα χρήσιμη· καὶ μὲ ὅλο πού εἴμαστε τόσο κοντόφθαλμοι καὶ δὲν βλέπομε τὸν ἀπόκρυφο μηχανισμό τῆς δημιουργίας της, θὰ μπορούσε πάντως αὐτὴ ἡ ἰδέα νὰ μᾶς χρησιμεύει ὡς νῆμα ὀδηγητικόν, ὥστε ἓναν χωρὶς σχέδιον σωρὸ ἀνθρώπινων πράξεων νὰ τὸν ἐκθέσομε τουλάχιστον ὡς ἓνα σύστημα. Γιατὶ ἂν ἀρχίσομε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἱστορίαν — ἀφοῦ ἀπ' αὐτὴν ἔχει διατηρηθεῖ ἡ τουλάχιστον πρέπει νὰ πιστοποιηθεῖ κάθε ἄλλη ἀρχαιότερη ἢ σύγχρονον¹. ἂν παρακολουθήσομε τὴν ἐπίδρασίν της ἀπάνω στὴ διαμόρφωσιν τοῦ κρατικοῦ σώματος τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ πού κατὰ πιν

1. (Ἰστορ. τοῦ Συγγρ.) Μόνον ἓνα λόγιον Κοινόν, πού ἔχει διατηρηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν. Πέρα ἀπ' αὐτὸ ὅλα εἶναι terra incognita· καὶ ἡ ἱστορία τῶν λαῶν πού ἐξῆσαν ἔξω ἀπ' αὐτό, μπορεῖ νὰ ἀρχίσει μόνον ἀπὸ τότε πού μπῆκαν μέσα στὸν κύκλον του. Αὐτὸ ἔγινε μὲ τὸ λαὸ τῶν Ἰουδαίων στὸν χρόνον τῶν Πτολεμαίων μὲ τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Βίβλου· χωρὶς αὐτὴν θὰ δύναιτο λίγη πίστις στὴς μονωμένες εἰδήσεις τους. Ἄπὸ τότε (ἐάν αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ἔχει μὲ κατάλληλον τρόπο ἐξακριβωθεῖ) μπορεῖ κανεὶς μὲ ἀναδρομὴν στὸ παρελθόν νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἀφηγήσεις τους. Τὸ ἴδιον καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους λαούς. Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ Θουκυδίδου (λέγει ὁ Hume*) εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀρχὴ κάθε ἀλλοθινῆς ἱστορίας.

* (Ἰστορ. τοῦ Μεταφρ.): David Hume «Essays moral, political and literary» London 1898, τόμ. III, σελ. 414.

τὸ ἑλληνικὸ κράτος, καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν Ρωμαίων ἀπάνω στοὺς βαρβάρους πού μὲ τὴ σειρά τους κατὰστρεψαν τὸ ρωμαϊκὸ κράτος, καὶ οὕτω καθεξῆς ἕως τὰ δικὰ μας χρόνια· ἂν ἀκόμη προστέσομε σ' αὐτὰ τὰ γεγονότα ἐπεισοδικὰ τὴν πολιτικὴ ἱστορία ἄλλων λαῶν, ὅπως ἡ γνώση τῆς ἔχει φτάσει ἕως ἡμᾶς διαμέσου ἐκείνων ἀκριβῶς τῶν φωτισμένων ἐθνῶν — θὰ ἀνακαλύψομε μιὰ κανονικὰ προχωροῦσα βελτίωση τῶν πολιτευμάτων στὸ δικό μας τμῆμα τῆς γῆς (πού κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ δώσει κάποτε νόμους σὲ ὅλα τὰ ἄλλα). Ἄν μάλιστα ἔπειτα συγκεντρώσομε τὴν προσοχή μας μόνο στὸ πολίτευμα καὶ στοὺς νόμους του καὶ στὴ σχέση τοῦ κράτους [πρὸς ἄλλα], ἐνόσω καὶ τὰ δύο μὲ ὅ,τι καλὸ περιεῖχαν χρησίμεψαν ἐπὶ ἓνα χρονικὸ διάστημα λαοὺς (καὶ μαζί μὲ αὐτοὺς τέχνες καὶ ἐπιστήμες) νὰ ἀνεβάσουν καὶ νὰ δοξάσουν, μὲ τὰ λάθη πάλι πού εἶχαν, νὰ τοὺς γκρεμίσουν, ἔτσι ὅμως ὥστε πάντα νὰ μένει πίσω ἓνας σπόρος διαφωτισμοῦ, πού, πιὸ ἐξελιγμένος ὕστερ' ἀπὸ κάθε ἐπανάσταση, ἐτοίμασε μιὰν ἐπόμενη ἀκόμα πιὸ ὑψηλὴ βαθμίδα βελτίωσης — τότε θὰ μᾶς ἀποκαλυφτεῖ, καθὼς πιστεύω, ἓνα νῆμα ὀδηγητικόν, πού ὄχι μόνο μπορεῖ νὰ μᾶς χρησιμέψει ἀπλῶς γιὰ νὰ ἐξηγήσομε τὸ τόσο ἀνακατωμένο παιχνίδι τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων, ἢ γιὰ ν' ἀποκτήσομε τὴν τέχνη τῆς πολιτικῆς προφητείας καὶ νὰ προλέγομε τίς μέλλουσες μεταβολές τῶν κρατῶν (ὠφέλεια πού ἤδη ἔχομε ἀποκομίσει ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων, ἂν καὶ τὴ βλέπαμε σὰν ἀσυνάρτητη ἐνέργεια μιᾶς δίχως κανόνες ἐλευθερίας), ἀλλὰ καὶ θὰ μᾶς ἀνοίξει (πράγμα πού δὲν μποροῦμε βάσιμα νὰ ἐλπίζομε, χωρὶς νὰ προϋποθέσομε ἓνα πρόγραμμα τῆς Φύσης) μιὰ παρήγορη προοπτικὴ γιὰ τὸ μέλλον· ἐνεῖ μακριά, στὰ βάθη τοῦ χρόνου, τὸ ἀνθρώπινο γένος παρασταίνεται φτασμένον ἐπιτέλους μὲ τὸ μόχθο του στὴν κατάσταση, ὅπου ὅλα τὰ σπέρματα πού ἔβαλε μέσα του ἡ Φύση μποροῦν νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ ὁ προορισμὸς του ἐδῶ ἐπὶ τῆς γῆς μπορεῖ νὰ ἐκπληρωθεῖ. Μιὰ τέτοια δικαίωση τῆς Φύσης — ἢ καλύτερα τῆς Πρὶ ο ν ο ι α ς — δὲν εἶναι καθόλου ἀσήμαντο κίνητρο γιὰ νὰ διαλέξει κανεὶς στὴ θεώρηση τοῦ κόσμου μιὰν εἰδικὴ ἀποψη. Γιατί τί ὠφελεῖ νὰ ἐγκωμιάζομε τὸ μεγαλεῖο καὶ τὴ σοφία τῆς δημιουργίας μέσα στὴ στερούμενη τὸ λογικὸ σφαῖρα τῆς Φύσης καὶ

νά συμβουλευόμε [αὐτὸ τὸν τρόπο ἀντικρίσματος] στὴν [ἐπιστημονική] θεώρηση, ὅταν τὸ τμήμα τοῦ μεγάλου θεάτρου τῆς ὑπέρτατης σοφίας, πὺ περιέχει ὄλων αὐτῶν [τῶν ὄντων] τὸ σκοπὸ — ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπινου γένους — πρόκειται νὰ ἀποτελεῖ μιὰν ἀκατάπαυτη ἐναντίον τῆς ἀντίρρηση καὶ μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀποστρέφομε μὲ δυσαρέσκεια ἀπ' αὐτὸ τὰ μάτια μας καί, καθὼς ἀπελπιζόμεστε ὅτι μπορούμε νὰ βροῦμε κάποτε μέσα του μιὰ τελειωμένη ἔλλογη πρόθεση, μᾶς φέρνει στὸ σημεῖο νὰ τὴν ἐλπίζομε μόνο σ' ἓναν ἄλλο κόσμο ;

Θὰ ἦταν παρεξήγηση τῆς πρόθεσής μου νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι μὲ αὐτὴ τὴν ἰδέα μιᾶς παγκόσμιας ἱστορίας πὺ κατὰ κάποιον τρόπο ἔχει ἓνα a priori ὀδηγητικὸ νῆμα, θὰ ἐπιθυμοῦσα νὰ συνθλίψω τὴν ἐργασία τῆς κατὰ κύριο λόγο ἀπλῶς ἐμπεirikά συνθεμένης ἱστορίας· αὐτὸ πὺ λέγω εἶναι μόνο μιὰ σκέψη τοῦ τί μιὰ φιλοσοφικὴ κεφαλὴ (πὺ θὰ ἔπρεπε βέβαια ἱστορικὰ νὰ εἶναι παραπολὺ ἐνημερωμένη) θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ ἐπιχειρήσει ἀπὸ μιὰν ἄλλη ἄποψη. Ἐπιπλέον πρέπει ἡ περιήρημη δυσκολία μὲ τὴν ὁποία γράφομε σήμερα τὴν ἱστορία τοῦ καιροῦ μας, νὰ ὀδηγήσει μὲ φυσικὸν τρόπο τὸν καθένα νὰ σκεφετῆ : πῶς οἱ μακρinoὶ ἀπόγονοί μας θὰ προσπαθήσουν νὰ τὰ βγάλουν πέρα μὲ τὸ φορτίο τῆς ἱστορίας πὺ πρόκειται νὰ τοὺς ἀφήσομε ὕστερ' ἀπὸ μερικoὺς αἰῶνες ; Χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἀξιολογήσουν τὰ γεγονότα τῶν ἀρχαιότατων χρόνων, πὺ οἱ πηγές τοὺς θὰ ἔχουν ἀπὸ καιρὸ σβῆσει γι' αὐτοὺς, μόνο ἀπὸ τὴν ἄποψη ἐκείνου πὺ τοὺς ἐνδιαφέρει, δηλαδὴ τοῦ τί λαοὶ καὶ κυβερνήσεις δημιούργησαν ἢ ζημίωσαν τὴν ἀνθρωπότητα στὴν κοσμοπολιτικὴ κλίμακα. Αὐτὰ ἐδῶ νὰ προσέξουν, καθὼς καὶ τὴ φιλοδοξία τῶν μεγάλων ἡγεμόνων καὶ τῶν θεραπόντων τοὺς, γιὰ νὰ τὴν ἐξάρουν μὲ τὸ μόνο μέσον πὺ μπορεῖ νὰ διασώσει τὴν ἀνάμνηση καὶ τὴν φήμη τῆς ἑως τὰ ὕστατα χρόνια — ἰδοὺ κοντὰ στὰ ἄλλα καὶ ἓνα ἀκόμη μικρὸ κίνητρο γιὰ ὄσους θὰ καταπιαστοῦν νὰ γράψουν μιὰ τέτοια φιλοσοφικὴν ἱστορία.*

* Ἡ μετάφραση αὐτὴ πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, τεύχη Μαρτίου καὶ Ἀπριλίου 1957.